

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Pekkarinen, Juho

Title: Suomalaisia pääkalloja – mutta entä muuta?

Year: 2022

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja, 2022

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Pekkarinen, J. (2022, 02.05.2022). Suomalaisia pääkalloja – mutta entä muuta?. What the Hela?. <https://www.jyu.fi/hytk/fi/laitokset/hela/ajankohtaista/blogi/aikasemmat-blogitekstit/suomalaisia-paakalloja-2013-mutta-enta-muuta>

02.05.2022

Suomalaisia pääkalloja – mutta entä muuta?

Juho Pekkarinen

Viimeisen muutaman vuoden aikana suomalaisissa lehdissä on tiheään kirjoitettu Ruotsissa Karoliinisessa instituutissa sijaitsevista suomalaisten pääkalloista ja ruotsalaisesta antropologista Gustaf Retziuksesta, joka vuonna 1873 tekemällään tutkimusmatkalla Suomessa keräsi pääosan näistä pääkalloista. Ruotsinsuomalainen yhteisö nosti nämä ihmisjäänteet keskustelun aiheeksi Ruotsissa ja Suomessa, josta käynnistyi vuosia kestänyt repatraatioprosessi näiden kallojen palauttamiselle Suomeen.

Näissä lehtikirjoituksissa Retzius kuvataan pääosin rotututkijana, jonka perimmäisenä tarkoituksena oli osoittaa suomalaisten rodullinen huonous verrattuna ruotsalaisiin ja todistaa suomalaisten mongolinen alkuperä. Joissakin artikkeleissa on haastateltu tutkijoita, jotka ovat

kontekstualisoineet Retziuksen tutkimuksia ja maininneet, että hänen toimintatapansa oli varsin tyyppillistä aikakauden antropologiselle tutkimukselle, joka keskittyi huomattavasti ihmisten mittailuun ja rodulliseen luokitteluun. Nykyaikainen antropologia ei ole enää 1800-luvun tapaan kiinnostunut pääkallojen mittauksesta vaan kiinnittää enemmän huomiota kulttuurin ja yhteisöjen tutkimukseen, jota Retziuskin tosin jossain määrin teki itsekin.

Pääosin näissä kaikissa lehtikirjoituksissa on kuitenkin sivuutettu Retziuksen tutkimusmatkan laajempi konteksti ja etenkin hänen matkaansa perustuneen laajan tieteellisen teoksen *Finska kranier jämte några natur- och literatur-studier inom andra områden af finsk antropologi* (1878) muu sisältö. Tutkimuskirjallisuudessa Retziusta on tarkasteltu hieman monipuolisemmin ja laajemmin, mutta erityisen kattavaa esitystä hänen suomalaisia käsittelevistä tutkimuksista ei ole.

Lähtiessään tälle tutkimusmatkalleen parin ruotsalaisen kollegansa kanssa, Retzius oli yli kolmikymppinen väitellyt lääketieteen tohtori, eikä vielä arvostettu professori Karoliinisessa instituutissa, johon hän myöhemmin päätyisi. Hän ei siis tutkimusmatkansa aikaan ollut tieteellinen auktoriteetti, joka ylhäältä määrittelee kansakuntien hierarkioita, vaan nuori tutkija, joka yritti saavuttaa itselleen tieteellistä nimeä. Retziuksen taakkana oli osin hänen isänsä Anders Retziuksen maine, jonka kehittelemille metodeille 1800-luvun kallojen mittaus pitkälti perustui. Anders Retzius oli myös ensimmäisiä antropologeja, jotka tekivät mittauksia myös suomalaisista ja hänen tutkimuksiinsa perustuivat osin näkemykset siitä, että suomalaiset 'leveäkalloisina' erosivat rodullisesti 'pitkäkalloisista' skandinaaveista.

Gustaf Retziuksen teoreettisena ja metodisena pohjana oli siis hänen isänsä tutkimus, mutta pääainoittajana lähteä tutkimaan suomalaisia ajankohtainen tieteellinen kiista, johon suomalaiset olivat joutuneet sivullisina. 1870-luvun merkittävimpiä historiallisia tapahtumia oli Ranskan ja Preussin välinen sota, joka päättyi ranskalaisten murskatappioon. Sodan häviön synnyttämä revanssinhalu purkautui myös ranskalaisen tiedeyhteisön kautta, kun antropologi Jean Louis Armand de Quatrefages de Bréau väitti teoksessaan *La Race prussienne* (1871), että preussilaiset eivät olleet aitoa germaanista rotua, vaan heidän esi-isänsä olivat alueella aikaisemmin eläneet slaavit ja suomalaiset, jotka Quatrefages kuvasi hyvin negatiivisessa valossa. Nämä väitteet herättivät suuttumusta saksalaisissa tutkijoissa, mutta kiistan sivuseurauksena suomalaisten rodulliset piirteet ja alkuperä nousivat yhdeksi eurooppalaisen tiedekeskustelun kärkiaiheista.

Tähän keskusteluun osallistuakseen Retzius lähti tutkimusmatkalle Suomeen, jossa aikakaudelle epätyypilliseen tapaan teki paljon mittauksia elävistä ihmisistä, joskin mittauksien pohjalla olivat myös hänen itse kaivamansa kallot sekä suomalaisten tutkijoiden laajat kokoelmat. Mittauksien lisäksi Retzius teki paljon etnografisia huomioita suomalaisten talonpoikien elintavoista kuvaten heidän pukeutumistaan, työkaluja, esineistöä ja rakennuksia. Tämä etnografinen puoli viekin *Finska Kranier* teoksessa huomattavasti enemmän tilaa kuin hänen kallotutkimuksensa. Retzius myös kuvaa varsin lumoutuneena

suomalaista luontoa, jossa siteeraa omien havaintojensa lisäksi muun muassa Johan Ludvig Runebergin luontoaiheisia runoja. Retziuksen aatteellisena pohjana onkin selvemmin 1800-luvun romantiikka, kuin selkeä nationalistinen tavoite kiillottaa oman kansakunnan kuvaa esittämällä muut negatiivisessa valossa.

Kuva: Gustaf Retzius mittaamassa saamelaista hra Fjellstedtiä. Lähde: Nordiska museet.

Romantiikan hengessä suomalaisten talonpoikien yksinkertainen elämäntapa ei ole siis osoitus jostain rodullisesta alemmuudesta, vaan ihailtava jäännös aidommasta elämäntavasta, joka Ruotsissa oli pitkälti Retziuksen silmissä jo pitkälti kadonnut. Yksi esimerkki tästä modernisaatiosta oli se, että harmonikka on syrjäyttänyt monet perinteiset soittimet kansanmusiikissa ja yhtenä hänen retkensä tavoitteistaan olikin löytää aito suomalainen kantele. Tässä hän onnistui matkustaessaan Karjalassa, jossa törmäsi aitoon kanteleensoittajaan – tapahtuma, jonka hän itse nosti yhdeksi matkan merkittävimmistä. Retzius seuralaisineen kuunteli lumoutuneena tämän vanhan sokean miehen soittoa ja Retzius saikin mieheltä lahjaksi tämän kanteleen. Retzius otti tästä miehestä (Jaakko Parpei, 1792–1885) myös pari valokuvaa, jossa yhdessä tämä istui kannelta soittaen koivun alla. Tämä kuva esiintyy myös Retziuksen teoksen nimilehdellä ja oli 1800-luvun lopun merkittävimpiä karjalaisuuden ja kalevalalaisuuden kuvallisia symboleja (Sihvo 1977, 143).

Sen sijaan, että Retzius olisi päämääränään yrittänyt kuvata suomalaisten rodullista alemmuutta tai näiden mongolista alkuperää, pääosassa hänen esityksissään suomalaisista ja etenkin heidän agrarikulttuuristaan maalataan pääosin positiivinen kuva. Antropologisissa päätelmissäänkin hän joutuu toteamaan, ettei hänen mittauksistaan piirtynyt selkeää kuvaa vaan suomalaisia käsitteleviä tutkimuksia tulisi jatkaa kehottaen suomalaisia ryhtymään tähän urakkaan. Retzius ei myöskään esittänyt tässä teoksessaan suomalaisia osana mongolista rotua, sillä tämä ei suoraan kuulunut osaksi kallon pituutta ja leveyttä tarkastelevaa luokittelua. Aikakaudella oli myös pitkälti todennettu, että 'leveäkalloisia' löytyi paljon Ranskasta ja Saksastakin.

Suomalaisen tiedeyhteisön arvosteluissa Retziuksen teosta pääosin keuhuttiin, joskin joitakin hänen Kalevalaan pohjautuvia tulkintoja suomalaisten esihistoriasta arvosteltiin, etenkin koska Retzius oli käyttänyt lähteenä eepoksen ruotsinnosta. Retziuksen tutkimus olikin hyvin linjassa aikakauden tapaan tehdä tutkimusta ja esimerkiksi ihmisjäänteiden kaivaukset tieteen nimessä oli varsin normaali tapa kerätä antropologista lähdeaineistoa. Rotutieteellinen tutkimus kuitenkin jyrkkeni 1800-luvun loppua kohden ja etenkin 1900-luvun alussa, mukaan lukien myös Retziuksen myöhemmät tutkimukset, jolloin eugeniikka ja keskustelu 'rotupuhtaudesta' toi rodullisille tulkinnoille paljon synkempiä merkityksiä.

Eri kokoelmissa olevien kallojen kontekstina ei ole siis vain se, miten tiede suhtautui niihin, kun ne otettiin alun perin kokoelmiin, vaan myös myöhemmät tulkinnat ovat vaikuttaneet niiden merkityksiin. Meidän aikamme keskustelu ihmisjäänteiden palautuksista saakin olla täysin irrallaan aikaisempien aikojen kontekstista ja intentioista, mutta olisi hyvä myös tarkastella menneiden

aikojen ihmisiä yksilöinä, jotka toimivat aikansa ilmiöiden ja aatteiden vaikutuksessa, eikä typistää heitä vain hyviksi tai pahiksi.

Kirjoittaja on väitöstutkijana historian ja etnologian laitoksella ja väitöstyössään tutkii Retziuksen lisäksi neljää muuta ulkomaalaista tutkijaa, jotka tutkivat suomalaisia 1800-luvun lopulla eri tieteenalojen näkökulmista.

Kirjallisuutta

Gustaf Retziuksen keskeisimmät julkaisuja suomalaisista:

Retzius, Gustaf (1878), *Finska kranier jämte några natur- och litteraturstudier inom några andra områden av finsk antropologi*. Stockholm.

Retzius, Gustaf (1881), *Finland i Nordiska museet: några bidrag till kännedomen om finnarnes gamla odling*. Stockholm.

Retzius, Gustaf (1909), *The so-called North European race of mankind: a review of and view on the development of some anthropological questions*. London: Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.

Valikoitua tutkimuskirjallisuutta Retziuksesta ja suomalaisiin liittyvästä rotutieteellisestä keskustelusta:

Kilpeläinen, Jouko I. (1985), *Rotuteoriat läntisistä suomalais-ugrilaisista kansoista Keski-Euroopan antropologiassa 1800-luvulla ja suomalaisten reaktiot niihin*. Teoksessa: *Mongoleja vai germaaneja? – Rotuteorioiden suomalaiset*. Toim. Kemiläinen, Aira. Helsinki: SHS, 163–193.

Manias, Chris (2009), *The Race Prussienne Controversy: Scientific Internationalism and the Nation*. *Isis*, Vol. 100, No. 4 (December 2009), 733–757.

Sihvo, Hannes (1977), *Gustaf Retziuksen tutkimusmatka Karjalaan 1873*. Teoksessa: *Kalevalaseuran vuosikirja 57: Tieteen matkamiehiä*. Ed. Saima-Liisa Laatusen. Helsinki, 143–167